

Všeobecná nauka o člověku jako základ pedagogiky

TŘINÁCTÁ PREDNÁŠKA

Rudolf Steiner

Člověk končetinový je utvářen zvenčí dovnitř, člověk hlavový z nitra směrem ven. Člověk jako stavidlo duchově-duševního proudu; savá působnost duchově-duševních dějů. Produkce nadbytečné hmotnosti (ukládání tuku) soustavou hrudi a břicha; stravování této hmotnosti duševně-duchovým procesem působícím v soustavě končetin. Duchově-duševní proces je zadržován v hlavě a „vystřikuje“ nazpět podél nervových drah. Živá organická hmota je nepropustná pro ducha; nerostně mrtvá hmota kostí a nervů je pro ducha propustná. Nadměrná aktivita ducha při tělesné práci, těla při duševní práci. Smysluplná a smysluprostá vnější činnost a její vliv na spánek; tělocvik a eurytmie v této souvislosti. Nadměrné sportování je „praktický darwinismus“. Nespavost jako důsledek přehnané duchově-duševní práce, ospalost jako důsledek přehnané tělesné práce. Zdravé a nezdravé způsoby myšlení, nesmyslnost mechanického dření na zkoušky. Sociální dosah výchovy při zduchovňování práce směřující navenek, hygienický dosah výchovy při prokrvování práce směřující do nitra.

STUTTGART, 4. ZÁŘÍ 1919

Pochopit člověka v jeho poměru k zevnímu světu a získat opěrné body pro přístup k dítěti v jeho poměru k zevnímu světu, to všechno je možné, vezmeme-li za základ takové poznatky, k jakým jsme se dopracovali v těchto přednáškách. Půjde jen o to, abychom těchto poznatků dovedli použít příslušným způsobem v životě. Uvažte, že musíme mít skutečně na zřeteli dvojí různý poměr člověka k zevnímu světu, mluvíme-li o tom, že vznik tělesných tvarů u člověka končetin je něčím zcela protichůdným proti vzniku tvarů u člověka hlavového.

Musíme si osvojit onu obtížnou představu, že formy člověka končetin pochopíme jenom tím, když si představíme, že formy hlavy obrátíme naruby jako rukavici nebo punčochu. Co je tím vysloveno, má velký význam v celém lidském životě. Nakreslíme-li to schematicky, je tomu tak, že si můžeme říci: Forma hlavy se utváří tím způsobem, že je jaksi vytlačována zevnitř ven, jako by se nadouvala směrem zevnitř ven. Vybavíme-li si končetiny člověka, můžeme si představit, že jsou vystaveny tlaku zvenku dovnitř. Obrácením naruby, o němž jsme mluvili, se tento tlak zvenčí mění - a to znamená v lidském životě velmi mnoho - v tlak působící zevnitř na vaše čelo. A uvědomte si, jak vaše vnitřní lidské prožívání směřuje zevnitř k vašemu čelu. Prohlédněte si svou dlaň a prohlédněte si svoje chodidlo: jsou stále vystaveny jistému druhu tlaku, který odpovídá tlaku vykonávanému zevnitř na vaše čelo, jenomže v opačném směru. Nastavíte-li tedy dlaň zevnímu světu, postavíte-li chodidlo celou plochou na zem, proudí tímto chodidlem zvenčí totéž, co zevnitř proudí proti čelu. To je nadmíru důležitá skutečnost. Je to proto tak důležité, že z toho vidíme, jak se to vlastně má s duchově-duševním živlem v člověku. Tento duchově-duševní živel, to z toho vidíte, je něco, co proudí, je to proud. Je to něco, co vlastně člověkem proudí.

A čím je tedy člověk vůči tomuto duchově-duševnímu živlu? Představte si proud vody, který teče a narazí na jez; ten ho zadrží, takže voda se nahromadí a začne se vzdouvat zpátky. Podobně se vrací sám do sebe duchově-duševní proud v člověku. Člověk je pro něj stavidlem. Duchově-duševní podstata by vlastně chtěla proudit člověkem bez zábran stále dále, ale člověk ji zadržuje a zpomaluje. Dává jí v sobě se nahromadit a vzedmout se. Ovšem tato působnost, kterou jsem označil za proudění, je velmi, velmi zvláštního druhu. Označil jsem tuto působnost duchově-duševní podstaty, jež proudí člověkem, za

proud, ale čím je vlastně tato působnost vůči zevní tělesnosti? Je to ustavičné vsávání člověka. Člověk je zasazen do vnějšího světa. Duchově-duševní podstata se snaží člověka ustavičně vsávat. Proto se také navenek ustavičně odlupujeme, jako by se z nás oddělovaly šupiny. Není-li duch dostatečně silný, musíme si sami odstříhovat některé kousky těla, jako například nehty, protože duch, přicházející zvenčí, by je chtěl právě tak zničit svým sáním.

Ničí všechno, a tělo tento ničivý vliv ducha zadržuje. V člověku musí být zjednána rovnováha mezi ničivým vlivem duchově-duševní podstata a stálou budující působností těla. Do proudění, o němž mluvíme, je vsunuta soustava hrudi a břicha, která se vrhá proti ničivému přílivu pronikající duchově-duševní podstata a prostupuje člověka ze své sféry hmotnou substancí. Z toho ale vidíte, že končetiny, které přečnívají vně soustavy hrudi a břicha, jsou skutečně tím nejduchovějším, co člověk má, neboť tady v končetinách dochází nejméně k onomu procesu, jenž vytváří hmotu. Pouze ony procesy výměny látek, jež vysílá do končetin soustava břicha a hrudi, ty působí, že naše končetiny jsou hmotné. Naše končetiny jsou ve vysoké míře něčím duchovým, a ony to jsou, které stravují naše tělo, kdykoli se pohybují. A tělo je odkázáno na to, aby v sobě rozvíjelo to, k čemu má člověk přirozené předpoklady od narození. Jestliže se končetiny pohybují příliš málo, nebo nepohybují-li se přiměřeně, potom stravují tělo pouze nedostatečně. Potom je soustava hrudi a břicha v té šťastné situaci - šťastné pro ni -, že končetiny nestravují dost z její substance. Co takto přebude a co si ona pak ponechává navíc, toho používá k tomu, aby produkovala v člověku nadbytečnou hmotnost. Tato nadbytečná hmotnost pak prostupuje to, co je v člověku založeno od narození, co by tedy měl vlastně mít jako svou tělesnost, protože se s tím rodí jako bytost duševně-duchová. To, co by měl mít, se prostupuje něčím, co by neměl mít, co má v hmotné podobě jen jako pozemský člověk, co v něm není v pravém smyslu slova duchově-duševně založeno; jeho tělo se prostupuje pořád více tukem. Když se však v člověku ukládá tento tuk v abnormálním množství, potom se proti onomu duchově-duševnímu procesu, jenž do něho proniká jako savý, stravující proces, toho staví příliš mnoho a je mu pak ztěžována jeho cesta směrem k soustavě hlavy. Proto není správné, dovolujeme-li dětem jíst příliš mnoho stravy, jež vede k ukládání tuku. Tím je jejich hlava odlučována od duchově-duševní působnosti. Neboť tuk se klade této duchově-duševní působnosti do cesty a hlava zůstává prázdná. Jde o to, abychom vyvíjeli taktní tendenci spolupůsobit s celou sociální situací dítěte v tom smyslu, aby dítě skutečně příliš netučnělo. Později v životě, jak víte, závisí tloustnutí na různých jiných věcech; avšak v dětství, nikoli u abnormálně formovaných dětí, tj. u dětí obzvláště slabých, které, protože jsou slabé, snadno tloustnou, - tedy u normálně vyvinutých dětí, máme možnost brzdit přílišné tloustnutí přiměřenou stravou.

Avšak vůči takovým věcem nebudeme mít správnou odpovědnost, neu- vědomíme-li si jejich veliký, velmi veliký význam; neuvědomíme-li si, že v případě, kdy dítěti dovolujeme, aby hromadilo příliš mnoho tuku, se pleteme do řemesla vesmírnému procesu, který přece s člověkem něco zamýšlí a dává to najevo tím, že svou duchově-duševní podstatu nechává proudit člověkem. Opravdu se pleteme do řemesla vesmírnému procesu, připouštíme-li, aby dítě příliš tloustlo.

Protože, víte, v lidské hlavě se děje něco svrchovaně podivného: Tím, že se tady v člověku všechna ta duchově-duševní podstata zaráží a vzdouvá, dochází k tomu, že vystřikuje nazpět jako voda, když narazí najevo. To znamená: to, co duchově-duševní podstata s sebou unáší z hmotné substance - asi tak, jako Mississippi s sebou unáší písek -, to také uvnitř mozku vystřikuje nazpět, takže tam, kde se nahromadí duchově-duševní podstata a nemůže dál, se v mozku valí přes sebe proudy obojího směru. A když je přítomná hmotná substance vrhána zpět, padá a usazuje se ustavičně v mozku hmota. A když hmota, prostoupená ještě životem, začne padat zpátky a usazuje se sama v sobě, když je tedy vrhána zpět, tak jak jsem vám to vylíčil, vzniká nerv. Nerv vzniká vždycky, když se hmota, kterou duch pronesl oblastí života, sesype sama do sebe a pak začne urostřed živoucího organismu odumírat. Proto je nerv hmota, která odumřela přímo v živém organismu; takže život se posouvá, vzdouvá a odráží, přitom se oddrobuje hmota a ukládá se v organismu. Tak vznikají v člověku kanálky, které vedou všemi směry a jsou vyplněny odumřelou hmotou: to jsou nervy; tak potom může živel duchově-duševní tryskat zpět do člověka. Podél nervů tryská člověkem živel duchově-duševní, protože potřebuje rozpadající se hmotu. Působí, že hmota se na povrchu člověka rozpadá, že se odlupuje. Duchově-duševní podstata je ochotna naplnit člověka teprve tehdy, když v něm napřed hmota odumře.

Podél hmotně odumřelých nervových drah se v nitru pohybuje duchově- duševní podstata člověka. Takto máme možnost trochu nahlédnout do způsobu, jak vlastně v člověku pracuje duchově-duševní živel. Vidíme, jak se k němu zvnějšku blíží, přičemž vyvíjí svou, stravující činnost. Vidíme, jak vniká do člověka; vidíme, jak se zaráží, vzdouvá, jak kypí zpátky, jak umrtvuje hmotu. Vidíme, jak hmota se v nervech rozpadá a tím duchově-duševní proud může nyní doléhat zevnitř až ke kůži, protože si sám připravuje cesty, po nichž může pronikat. Neboť tím, co žije, co je organicky živé, duchově-duševní podstata nepronikne.

Jak si tedy teď můžete představovat to, co je organické, živé? Všechno živé si můžete představovat jako něco, co do sebe přijímá duchově-duševní působnost, co ji tedy nepropouští. Všechno mrtvé, hmotné, nerostné si můžete představovat jako něco, do duchově-duševní působnosti propouští, takže můžete získat jakousi definici všeho tělesně živého a definici všeho kostního nebo nervového, nebo vůbec nerostně-hmotného. Organický život je pro ducha nepropustný; fyzicky mrtvá hmota je pro ducha propustná. - „Krev věru zvláštní šťáva je“, neboť vůči duchu se jeví asi tak, jako neprůhledná hmota vůči světlu; nepropouští ducha, podržuje jej v sobě. I nervová substance je vlastně docela zvláštní substance: jeví se asi jako průhledné sklo vůči světlu. Jako průhledné sklo propouští světlo, tak fyzická hmota, a také nervová hmota, propouští ducha.

Vidíte, tady máte rozdíl mezi dvěma složkami člověka: mezi tím, co je v něm nerostné, co je propustné pro ducha, a tím, co je v něm spíše živočišné, spíše organické, co v něm ducha zadržuje, co ducha podněcuje, aby vytvářel formy, jež organismu dávají tvar.

Z toho však plyne leccos pro zacházení s člověkem. Když člověk, dejme tomu, pracuje tělesně, pak pohybuje končetinami, to znamená, že plave zcela a naprosto v duchu. To není duch, který se v něm už někde nahromadil a vzdouvá se zpátky; to je duch, který je ještě venku. Ať štípete dříví, nebo ať chodíte, jen když pohybujete končetinami: tím, že pohybujete končetinami při nějaké práci, prospěšné nebo neprospěšné, cachtáte se stále v duchu, jste pořád ve styku s duchem. To je velmi důležité. A dále je důležité si položit otázku: Když pracujeme duševně, když přemýšlíme nebo čteme nebo podobně, jak je tomu potom? - Tady máme co činit s duchově-duševním prvkem, který je v nás: Tady se necachtáme svými končetinami v duchu, tady pracuje duchově-duševní princip v nás a ustavičně využívá naší tělesnosti, tj. plně se v nás vyjadřuje jistým tělesným procesem. Tady je hmota v nás stále vrhána nazpět do sebe oním vzdouváním, o němž jsme mluvili. Při duševní práci vyvíjí nadměrnou činnost naše tělo; naproti tomu při tělesné práci je v nadměrné činnosti náš duch. Nemůžeme pracovat duchovně nebo duševně, aniž bychom se neustále vnitřně neúčastnili této práce svým tělem. Pracujeme-li tělesně, pak se toho naše duchově-duševní složka účastní v nitru, leda když si třeba myšlenkami určujeme směr pro chůzi, když se myšlenkami orientujeme; ale účastní se toho duchově-duševní působnost zvnějšku. Když pracujeme tělesně, spojujeme se ustavičně s duchem světa. Tělesná práce je duchová, duchovní práce je tělesná, jde-li o člověka. Tento paradox si musíme osvojit a pochopit jej: že tělesná práce je duchová a duchovní práce je tělesná - v člověku a vůči člověku. Duch nás omývá, pracujeme- li tělesně. Hmota je v nás činná, v pohybu, pracujeme-li duchovně.

Tyto věci musíme znát, chceme-li uvažovat s porozuměním o práci, ať už duševní nebo tělesné, o zotavení a o únavě. Nemůžeme rozumně uvažovat o práci a zotavení a o únavě, neujasníme-li si opravdu rozumně to, o čem jsme právě mluvili. Představte si třeba, že nějaký člověk pracuje příliš mnoho končetinami, že pracuje příliš mnoho tělesně; jaký to bude mít následek? Uvede ho to do příliš velké spřízněnosti s duchem. Přece ho stále omývá duch, když pracuje tělesně. Důsledek toho bude, že duch získá nad člověkem příliš velkou moc, onen duch, jenž přistupuje k člověku zvenčí. Příliš silně se zduchovňujeme, když pracujeme příliš mnoho tělesně. Zvnějšku se příliš silně zduchovňujeme. Důsledek toho je, že se pak musíme příliš dlouho odevzdávat duchu, to znamená, že musíme příliš dlouho spát. Pracujeme-li příliš mnoho tělesně, musíme příliš dlouho spát. A příliš dlouhý spánek zase příliš silně podporuje tělesnou činnost, která vychází ze soustavy hrudi a břicha, která nevychází ze soustavy hlavy

vové. Podněcuje příliš silně život; podněcuje příliš silně až k horečnatosti, k horkosti. Krev v nás příliš vře, její činnost v těle nemůže být plně zpracována, jestliže příliš mnoho spíme.

Podle toho, co bylo řečeno, vytváříme chuť k nadměrnému spánku nadměrnou tělesnou prací. Ale lenoši, ti přece vyspávají tak rádi a tak mnoho, čím to je? Inu, to je tím, že člověk vlastně vůbec nedovede být bez práce. Vůbec nedovede nepracovat. Lenoch nemá svůj spánek z toho, že příliš málo pracuje, neboť i lenoch musí přece celý den hýbat nohama a taky přece nějak šermuje rukama, lenoch něco dělá. Díváme-li se na něho vnějším pohledem, nedělá vlastně vůbec méně než někdo pilný, ale dělá to nesmyslně, aniž by jeho konání mělo smysl. Pilný se obrací k zevnímu světu; spojuje se svými činnostmi nějaký smysl. A v tom je ten rozdíl. Být nesmyslně činný, jak to dělá lenoch, to je to, co svádí k spánku více než být činný smysluplně. Neboť smysluplná činnost nám nejen umožňuje, abychom se cachтали v duchu; pohybuje-li se se svou prací smysluplně, vtahujeme do sebe znenáhla ducha. Když natáhneme ruku k práci, která má smysl, spojujeme se s duchem, a duch zase nemusí příliš mnoho pracovat nevědomě ve spánku, protože s ním pracujeme vědomě. Nezáleží tedy na tom, zdali je člověk činný, neboť činný je i lenoch, nýbrž záleží na tom, nakolik je člověk činný tak, aby to mělo smysl. Činný tak, aby to mělo smysl - tato slova nás musí také prodchnout, máme-li se stát vychovateli dítěte. Kdy je člověk činný bez smyslu? Je činný bez smyslu, je-li činný pouze tak, jak to vyžaduje jeho tělo. Je činný smysluplně, je-li činný tak, jak to vyžaduje jeho okolí, ne jak to vyžaduje pouze jeho vlastní tělo. K tomu musíme přihlížet u dítěte. Můžeme na jedné straně vést tělesnou činnost dítěte stále více k tomu, co vyplývá pouze z tělesnosti, k fyziologickému tělocvikovi, při němž se ptáme pouze těla na to, jaké pohyby má dítě provádět. - A můžeme vést zevní pohyby dítěte k pohybům, které mají smysl, k pohybům, které jsou prodchnuty smyslem, takže se dítě svými pohyby v duchu jenom necachtá, nýbrž následuje ducha ve směrech jím udávaných. Potom vyvíjíme tělesné pohyby směrem k eurytmii. Čím více necháváme dítě cvičit pouze tělesně, tím více je svádíme k tomu, aby vyvíjelo nadměrnou lačnost spánku, nadměrný sklon ke ztučnění. Čím více střídáme tento výkyv k tělesnosti - který přirozeně nesmíme úplně zanedbat, protože člověk musí žít v rytmu - , čím více střídáme tento výkyv k tělesnosti s výkyvem zase na druhou stranu, k pohybům prodchnutým smyslem, jako je tomu v eurytmii, kde každý pohyb vyjadřuje určitou hlásku, kde každý pohyb má smysl: čím více střídáme tělocvik s eurytmii, tím více vyvoláváme souzvuk mezi potřebou spánku a potřebou bdění: tím více udržujeme i ze strany vůle, zvenku, normální vývoj života dítěte. Že jsme znenáhla učinili také z tělocvikovi činnost bez smyslu, která následuje pouze tělo, to bylo průvodním zjevem materialistického věku. Že jej chceme dokonce vystupňovat ve sport, kde nejenom necháváme působit pohyby bez smyslu, bez významu, převzaté pouze z těla, ale vkládáme do nich ještě i něco protismyslného, potírajícího skutečný smysl, to odpovídá snaze stáhnout člověka nejen až v hmotně myslící bytost, ale až v bytost se zvířecím citovým prožíváním. Přehnaná sportovní činnost je praktický darwinismus. Teoretický darwinismus, to je tvrzení, že člověk pochází ze zvířete; praktický darwinismus, to je sport, který znamená vytyčování etiky, jež vede člověka zase zpět ke zvířeti.

Dnes je třeba vyslovovat tyto věci takto radikálně, protože dnešní vychovatel je musí chápat, protože musí nejen ze sebe dělat vychovatele svěřených dětí, ale protože by měl působit i sociálně, působit i na celek lidstva, aby se nerozmáhaly stále více věci, jimiž by vlastně lidstvo bylo postupně vedeno ke skutečnému zezvířectění. To není falešná askeze, to je něco, co je čerpáno z objektivitivy opravdového porozumění a co je docela stejně pravda jako jakýkoli jiný přírodovědný poznatek.

A jak že se to má s duševní prací? S duševní prací, tedy s myšlením, čtením a tak dále, se to má tak, že je stále provázena tělesnou činností, že je provázena činností v těle, neustálým vnitřním rozpadem organické hmoty, odumíráním organické hmoty. Máme tedy v sobě, když se příliš zabýváme činnostmi duchovně-duševní, rozpadající se organickou hmotu. Strávíme-li svůj den beze zbytku jen nějakou učenou činností, pak v sobě máme večer příliš mnoho rozpadlé hmoty. Ta v nás působí. Ta nám narušuje klidný spánek. Přehnaná duchovně-duševní práce narušuje spánek právě tak, jako přehnaná tělesná práce vede k ospalosti. Když se však při duchovně-duševní činnosti přespříliš namáháme, když čteme něco obtížného, takže při čtení musíme ještě i myslet - což u dnešních lidí není právě v oblibě -, chceme-li tedy příliš mnoho číst s doprovodem myšlení, pak nad tím usneme. Nebo když posloucháme

- ne snad třesky-plesky lidových řečníků nebo jiných, průhledné a řídké jako voda, protože takoví řečníci říkají jen to, co už každý ví -, nýbrž když posloucháme lidi, jejichž slova musíme sledovat myšlením, protože nám říkají něco, co ještě nevíme, unaví nás to a dostaví se ospalost. To je přece známý jev, že lidé, kteří chodí na přednášky, na koncerty, protože „se to tak sluší“, a nejsou zvyklí opravdu chápat myšlením a cítěním, co se jim přitom poskytuje, hned při prvním tónu nebo při prvním slově usnou. Prospí často celou přednášku nebo celý koncert, který navštívili z povinnosti nebo protože to odpovídalo jejich stavovské důstojnosti.

Tady jde zase o dvojí. Jako je rozdíl mezi smysluplnou zevní činností a nesmyslnou, třeba sebe horlivější zevní zaměstnaností, tak je také rozdíl mezi mechanicky probíhající vnitřní myšlenkovou a nazírající činností a mezi myšlenkovou a nazírající činností, která je neustále provázena city. Děláme-li svou duchovně-duševní práci tak, že s ní spojujeme ustavičný zájem, potom zájem a pozornost oživují činnost naší hrudi a nenechávají nervy přespříliš odumírat. Čím více čtete, jen abyste četli, čím méně se namáháte přijímat to, co čtete, do sebe s hlubokým zájmem, tím více podporujete odumírání hmoty v sobě. Čím více všechno sledujete se zájmem, s vřelostí, tím více podporujete činnost krevní, tím více přispíváte k udržování hmoty při životě, tím více také bráníte tomu, aby vám duševní činnost narušovala spánek. Když musíme dřít ke zkoušce - můžete tomu také říkat „šprtát“, to už je věc zeměpisné polohy -, přijímáme mnoho proti svému zájmu. (Protože kdybychom přijímali jen podle svého zájmu, potom bychom - alespoň podle dnešních poměrů - propadli.) Následek je pak ten, že dření neboli šprtání ke zkoušce nám narušuje spánek, že vnáší do našeho normálního lidského života nepořádek. To je třeba mít na paměti zejména u dětí. Proto je u dětí to nejlepší, a bude to také nejvíce odpovídat ideálu výchovy, když toto hromadící se učení, které se praktikuje vždycky před zkouškami, vůbec a úplně vynecháme, to znamená úplně vynecháme zkoušky; když konec školního roku proběhne docela stejně jako začátek. Když si jako učitelé uložíme závazek, abychom si řekli: Načpak je potřeba dítě zkoušet? Vždyť jsem měl dítě pořád na očích a vím docela dobře, co ví nebo neví. - Za dnešních poměrů to zatím přirozeně může být pouze ideál, jako vás vůbec prosím, abyste rebelantství v sobě neobraceli příliš silně navenek. Co byste mohli namítat proti naší současné kultuře, to obračejte nejprve jako ostny dovnitř, abyste pomalu přispívali k tomu - neboť v této oblasti můžeme působit leda pomalu -, aby se lidé učili jinak uvažovat, potom i zevní sociální poměry vejdou do jiných forem, než jaké existují teď.

Ale musíme o všem uvažovat v souvislostech. Musíme vědět, že eurytmie je vnější činnost prostoupená smyslem, zduchovění tělesné činnosti, a že probouzení zájmu ve vyučování způsobem nikoli banálním je oživování - docela doslova -, oživování, prokrvování intelektuální práce.

Musíme práci navenek zduchovňovat; musíme práci směrem do nitra, intelektuální práci, prokrvovat! Přemýšlejte o těchto dvou větech, pak uvidíte, že první má významnou výchovnou a také významnou sociální stránku; že druhá má významnou výchovnou a také významnou hygienickou stránku.